

УДК 347.9

Вікторія РЕЗНИКОВА,
доцент кафедри господарського права юридичного
факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, доцент

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Істотною вадою чинної ст. 22 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) є те, що обов'язок добросовісно користуватися належними процесуальними правами покладається лише на сторони у господарському процесі. Водночас, як цілком слушно зазначила О. С. Фонова, не тільки від їх, хоча й у більшій мірі, добросовісності може залежати хід вирішення справи, оскільки є ще інші особи, які беруть участь у ній (експерти, перекладачі тощо) [1]. О. Р. Ковалишин цілком слушно додає: «Необхідно враховувати й третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, як і третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, адже вони як учасники процесу мають немало процесуальних прав, більше того – матеріальний та процесуальний інтерес на відміну від перекладачів чи експертів [2]. Саме тому доцільним є поширення загального застереження, передбаченого ст. 22 ГПК, на всіх осіб, що беруть участь у розгляді справи в господарському суді.

Проблеми протидії зловживанню процесуальними правами в господарському судочинстві

Алгоритм дій для недобросовісних учасників процесу щодо зловживання процесуальними правами подекуди з очевидністю вбачається у тексті самих же постанов пленуму Вищого господарського суду, тобто його рекомендаційних роз'яснень. Так, наприклад, це стосується п. 5 постанови пле-

нуму Вищого господарського суду України (далі — ВГСУ) від 17.05.2011 № 7 «Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України» та п. 5 постанови пленуму ВГСУ від 24.10.2011 №11 «Про деякі питання практики застосування розділу XII-1 Господарського процесуального кодексу України», що містять переліки обставин, які виключають перегляд судових актів у апеляційному/касаційному порядку. Право винесення з цього приводу ухвал надається не суду першої/апеляційної інстанції, а судам апеляційної/касаційної інстанції відповідно (залежно від рівня оскарження). У зв'язку з цим господарські суди України охопила тенденція до оскарження, наприклад, процесуальних документів, які не ухвалювалися взагалі та/або є відсутніми у справі, оскільки в такому разі не виключена реальна можливість до затягування судового процесу в очікуванні відповідної ухвали суду апеляційної/касаційної інстанції.

Саме по собі законодавче закріплення в ст. 22 ГПК обов'язку сторін добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами не є дієвим механізмом протидії зловживанню процесуальними правами, оскільки за порушення цього обов'язку не передбачено ефективних заходів відповідальності, жорстких санкцій.

Господарський суд може покласти відповідальність на сторону за дії, що кваліфікуватимуться як зловживання процесуальними правами у таких випадках:

а) відповідно до ч. 2 ст. 49 ГПК, якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, господарський суд має право покласти на неї судовий збір незалежно від результатів вирішення спору. Слід, однак, зробити такі застереження. По-перше, за буквального тлумачення змісту вказаної норми суд має право це зробити лише у разі неправильних дій сторони, які передували виникненню спору, а не в разі недобросовісності вже в процесі розгляду справи в суді, тобто після виникнення спору. По-друге, у згаданій нормі термін «неправильні дії» є дещо некоректно вжитим (незрозуміло, чи йде мова про які-небудь протиправні дії, що не передбачені ГПК, чи про певні процесуальні порушення, які вчиняються при заявленні клопотань, поданні доказів тощо);

б) згідно з п. 5 ч. 1 ст. 83 ГПК, господарський суд приймаючи рішення має право стягувати з винної сторони штраф у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ухилення від вчинення дій, покладених ним на сторону. При цьому слід мати також на увазі, що передбачене п. 5 ч. 1 ст. 83 ГПК право господарського суду при прийнятті рішення стягнути з винної сторони штраф у дохід Державного бюджету України стосується не лише рішень, прийнятих по суті справи, а й ухвал, у тому числі тих, якими розгляд справи не закінчується, наприклад, щодо відкладення розгляду справи у зв'язку з неявкою в судове засідання представника учасника су-

дового процесу та/або неподання ним витребуваних судом матеріалів. Однак суттєвим недоліком згаданої норми є те, що застосування її є можливим лише на стадії винесення рішення (після розгляду спору по суті), що унеможливує вжиття таких заходів під час судового провадження у справі з метою забезпечення повного розгляду та встановлення всіх обставин її;

в) відповідно до ст. 75 ГПК у разі неподання учасником судового процесу з неповажних причин або без повідомлення причин неподання матеріалів та інших доказів, витребуваних господарським судом, останній може розглянути справу за наявними в ній матеріалами та доказами або, з огляду на обставини конкретної справи, залишити позов без розгляду на підставі п. 5 ч. 1 ст. 81 ГПК (у наведених випадках відповідні докази не повинні прийматися в подальшому й судом апеляційної інстанції);

г) згідно зі ст. 90 ГПК (див. також п. 5.13. постанови пленуму ВГСУ від 26.12.2011 № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції», Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 15.03.2010 № 01-08/140 «Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві») у будь-яких випадках зловживання сторонами та іншими учасниками процесу своїми процесуальними правами, всупереч обов'язкові добросовісно користуватися ними, господарському суду належить реагувати шляхом винесення окремих ухвал, а за наявності підстав – також і шляхом надіслання повідомлень прокурору або органу досудового розслідування.

Інститут окремих ухвал є відомим процесуалістиці ще з радянських часів і являє собою певні „наглядові» за своєю суттю функції суду, спрямовані на підвищення правосвідомості й правопорядку. Вважалося, що така практика буде сприяти зменшенню кількості можливих судових спорів, правопорушень. Сутність відповідного процесуального інституту полягала в тому, що суду надавалося право звернути увагу на порушення законності (й інші недоліки) в діяльності підприємств, установ, організацій, причому не лише щодо тих осіб, які брали участь у спорі, але й щодо будь-яких інших. Відповідна ухвала історично від початку направлялася тому суб'єкту, до компетенції котрого входило усунення виявлених недоліків.

Водночас відповідна норма ГПК (ст. 90) навряд чи може використовуватися нині як ефективний засіб протидії зловживанням процесуальними правами на сучасному етапі, оскільки: 1) протидія зловживанням процесуальними правами не є її безпосереднім цільовим призначенням; 2) чинне законодавство не передбачає жодних санкцій за невиконання приписів окремих ухвал господарського суду (зі змісту ч. 2 ст. 90 ГПК вбачається, що окрема ухвала надсилається відповідним підприємствам, установам, організаціям, державним та іншим органам, посадовим особам, які несуть відповідальність за ухилення від виконання вказівок, що містяться в окремій

ухвалі, в порядку та розмірі, передбаченому ч. 1 ст. 119 ГПК. Однак відповідну статтю було виключено з ГПК у 2000 році, ст. 118, а в 2001 році кодекс доповнено нею знову. Втім тепер вона регулює поновлення пропущеного строку для пред'явлення наказу до виконання і жодним чином не стосується притягнення до відповідальності за невиконання вказівок, які містяться в окремій ухвалі).

Можливість застосування заходів адміністративної (ст. 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) та кримінальної (ст. 382 Кримінального кодексу України (далі — КК) відповідальності за зловживання господарсько-процесуальними правами є також ілюзорною та малоефективною [3].

Крім зазначеного, ще однією групою наслідків зловживання процесуальними правами, спрямованими вже не на покарання недобросовісного учасника процесу, а на попередження затягування судового процесу, є відмова господарського суду у вчиненні дій, щодо яких клопоче особа, яка зловживає своїм процесуальним правом (відмова в задоволенні клопотання, заяви, скарги тощо).

Г. Кулакова, Я. Орловська наголошують на тому, що припинення дій сторони, яка зловживає своїми правами, може і повинно, зокрема, здійснюватися шляхом відмови суду в задоволенні клопотання з вказівкою на неблаговидні наміри сторони [4]. Однак таким наслідком ніколи не може бути задоволення позову по суті, оскільки, за словами М. А. Гурвича, це означало б встановлення такої, що складно піддається перевірці при прийнятті справи до провадження передумови права на подання позову, і призвело б на практиці до обмеження можливостей отримати судовий захист [5]. Відповідно до п. 3.14. постанови пленуму ВГСУ від 26.12.2011 № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» зловживанням процесуальними правами слід вважати також і подання учасниками судового процесу: клопотань (заяв) про вчинення господарським судом не передбачених ГПК процесуальних дій; подання другого і наступних клопотань (заяв) з одного й того самого питання, яке вже вирішено господарським судом; апеляційних та касаційних скарг на процесуальні документи, дія яких на момент подання такої скарги закінчилася (вичерпана). До речі, трактування подання апеляційних скарг на ухвали, які вже припинили свою дію на момент їх оскарження, як зловживання правом, є, на думку не так вчених, як практикуючих юристів, безпідставним, оскільки позбавляє зацікавлену особу можливості встановити наявність порушень її інтересів такою ухвалою на момент її винесення. Крім того, така позиція суперечить позиції Верховного Суду України, що неодноразово висловлювалася ним у постановках, прийнятих за результатами перегляду рішень ВГСУ. Загалом же, з урахуванням обставин справи в таких випадках, господарський суд може залишити відповідне клопотання

(заяву, скаргу) без задоволення, приєднавши його (її) до матеріалів справи і зазначивши про це в описовій частині прийнятого рішення по суті справи (або в ухвалі, якою закінчується розгляд справи). Однак і цього, як показує практика господарського судочинства, все ж недостатньо для ефективної протидії, запобігання зловживанню процесуальними правами.

До речі, у науковій літературі з приводу встановлення на законодавчому рівні каральних заходів у разі зловживання процесуальними правами триває дискусія, висловлюються різноманітні пропозиції. Так, Я. В. Грель зауважує, що правомочність оскаржити судові рішення є вираженням конституційного права на судовий захист, тому на шляху заявників, що звертаються до вищестоящих судових інстанцій, не повинно бути бар'єрів [6]. Проте у разі реалізації права на оскарження не за призначенням, тобто зловживання ним, сторона, що є суб'єктом такого звернення, прагне не до реалізації належного їй права на судовий захист, а до негативних наслідків, що настануть для іншої сторони. Інша справа, що встановлення факту зловживання правом на оскарження є оціночним, зокрема з точки зору кваліфікації дії недобросовісної сторони, та покладається на вирішення суду. Як зазначає Я. В. Грель, чинне законодавство залишає потенціал для розробки заходів превентивної дії [6]. О. С. Фонова вважає таку пропозицію доцільною, оскільки поряд з реакцією на вже вчинене зловживання процесуальними правами у вигляді штрафу, необхідно застосовувати превентивні заходи, які б попереджували нецільове використання процесуальних прав та зменшували кількість зловживань. На думку авторки, штраф за невиконання обов'язків учасниками процесу може стати дієвим механізмом впливу на, так званих, процесуальних диверсантів. Однак це буде в тому випадку, коли матеріальне обтяження буде перевищувати бажання та доцільність затягувати процес за допомогою використання процесуальних інститутів не за призначенням [1]. Інші пропозиції щодо встановлення відповідальності за недобросовісне використання засобів оскарження вносить А. В. Юдін. Він вважає за доцільне запровадити такі заходи відповідальності за процесуальну недобросовісність як: судовий штраф; відшкодування збитків у твердій сумі (у наперед визначеному законом розмірі), а також збитків, розмір котрих законом наперед не визначатиметься; компенсація моральної шкоди; покладання на винну особу всіх судових витрат, незалежно від наслідків розгляду справи [7]. Т. Тертичний, вважає, що напрямки посилення відповідальності учасників процесу мають бути такі: 1) надання судам більших можливостей для притягнення до відповідальності учасників процесу, оскільки єдиної «каральної» норми, безпосередньо доступної зараз судам (ст. 185-3 КУпАП), бракує. Він за «розширення» об'єктивної сторони правопорушення, збільшення розміру санкції, та, можливо, поширення відповідальності на юридичних осіб, що особливо важливо для перебігу господарського процесу. Бажано також дозволити судам притягувати до

відповідальності (штрафу) учасників судового процесу та/або їх представників за очевидні зловживання процесуальними правами, наприклад, багаторазове подання неналежних доказів або ідентичних клопотань; 2) підвищення вартості судового процесу для недобросовісної сторони. Наприклад, доцільним видається ширше тлумачення судами процесуальних витрат, які стягуються зі сторони, проти якої ухвалене рішення, особливо поняття «інших витрат, пов'язаних з розглядом справи». Адже наразі і законодавство, і практика тлумачать витрати дуже вузько, що фактично позбавляє учасників процесу можливості відшкодувати, наприклад, витрати на юридичні послуги. Ця новела має бути спрямована на зменшення кількості і тривалості розгляду недобросовісних позовів, що подаються без об'єктивних підстав для їх задоволення. При цьому не слід зводити відповідальність, як наголошує автор, лише до покарання [8].

Таким чином, найбільш дієвою санкцією за зловживання процесуальними правами вважається грошове стягнення з особи, що допустила зловживання. При цьому набуває актуальності застосування інших видів процесуальних покарань за недобросовісне користування процесуальними правами, оскільки все більшу поширеність та визнання отримують стандарти процесуальної моралі, добросовісності, коректності поведінки тощо. Зокрема вважається за доцільне запровадити заборону зловживати процесуальними правами для адвокатів та представників сторін у процесі, порушення якої матиме наслідком дисциплінарну відповідальність адвокатів та втрату статусу представника для представника – не адвоката. Тенденцію щодо часткового втілення зазначеної пропозиції в господарському процесі ми вбачаємо у п. 5.13. постанови пленуму ВГСУ від 26.12.2011 № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції», згідно з яким у разі зловживань процесуальними правами з боку учасників судового процесу, представлених адвокатами, окремі ухвали можуть надсилатися також до кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури для вирішення питання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності в порядку Закону України від 05.07.2012 № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Водночас сумнівною видається практична можливість втілення в життя пропозиції щодо позбавлення статусу представника, який не є адвокатом у разі зловживання ним процесуальними правами, оскільки така можливість не відповідає загалом правовій природі інституту представництва за вітчизняним цивільним та господарським законодавством. Пропонує внести низку змін до процесуального закону А. Забродський, зокрема заборонити особам, які не є адвокатами, складати позови, а судам – приймати позови, що не містять вказівки на адвоката, який їх склав [9].

Очевидно, що метою пропонованих новел є ідентифікація осіб, які зловживають знанням процесуального закону, однак їх практична реалізація

неможлива, оскільки призведе до обмеження конституційного права на звернення до суду за захистом своїх прав. У всякому разі це питання повинно бути врегульованим на рівні ГПК, а не окремих положень постанов пленуму ВГСУ. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 32, п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI роз'яснення Вищого господарського суду України мають рекомендаційний характер і не можуть розглядатися як документи, якими господарські суди обов'язково повинні керуватися. Розв'язуючи економічні конфлікти на основі права, господарські суди не є правотворчими органами, а постанови пленуму ВГСУ не мають характеру нормативно-правових актів, які здатні активно регулювати суспільні відносини, до того ж заповнення прогалин у законодавстві не належить до повноважень ВГСУ. Боротьба зі зловживанням процесуальними правами повинна відбуватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені процесуальним законом. У будь-якому разі заходи, що здійснюватимуться на законодавчому рівні, мають бути адресовані як суддям, так й іншим учасникам процесу з тим, щоб кожен з них мав реальну можливість добросовісно здійснити свої процесуальні права та повноваження і водночас перебував під загрозою відповідальності за зловживання.

З одного боку, негативним фактором в аспекті напрацювання механізму ефективної протидії зловживанням процесуальними правами є відсутність у суду належних правових можливостей для протистояння таким недобросовісним діям (бездіяльності), з іншого – як притягнення до відповідальності, так і застосування будь-яких заходів процесуального примусу за зловживання процесуальними правами породжують проблему визначення допустимої міри суддівського розсуду при вирішенні вказаних питань.

Так, за текстом п. 1.2.5 постанови пленуму ВГСУ від 26.12.2011 № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» пропонується господарським судам «ігнорувати» заяви (клопотання) про відводи суддям при їх повторному поданні, оскільки в таких випадках господарський суд не позбавлений права, відмовивши в задоволенні наступної заяви (клопотання), продовжити розгляд справи, в якій заявлено такий відвід, із зазначення про це в протоколі судового засідання та в описовій частині судового рішення з наведенням відповідних мотивів (додаткова ухвала як окремих процесуальний документ в такому разі не виноситься). Чинити так рекомендується при зловживанні сторін своїми процесуальними правами, однак ані визначення відповідного поняття, ані необхідних критеріїв для кваліфікації таких дій не наводиться. Пропонується лише розцінювати як зловживання учасником судового процесу своїми процесуальними правами, зокрема, подання ним другої і наступної заяв про відвід судді (суддів) господарських судів з одних і тих самих підстав, або хоча й з інших підстав, ніж у первісній заяві, але з таких, що з урахуванням обставин справи були або мали бути відо-

мі заявникові під час подання ним первісної заяви, і, отже, – зазначеними саме в ній. У такому випадку критерії зловживання процесуальним правом, з огляду на залишений суддям необмежений простір для суддівського розсуду, визначатимуться ними самостійно та/або ж здійснюватиметься це на рівні того чи іншого окремо взятого господарського суду з урахуванням тенденцій щодо єдності судової практики. Зрозуміло, що об'єктивність таких критеріїв буде сумнівною.

Здебільшого складно визначити, де закінчується право та починається зловживання, де саме пролягає межа між ними (це питання стосується не стільки навіть права, скільки сфери морального, філософського розуміння, залежить від інтересів того суб'єкта, який звернувся за захистом). Постає у зв'язку з цим також і питання: розуміти інститут суддівського розсуду як обов'язок, чи як правомочність? Якщо взяти за відправну точку тезу про те, що суддівський розсуд – безумовно, обов'язок і діяльність суду, то весь розсуд зводиться до «механічної» функції зі збору доказів, пошуку норм права, які підлягають застосуванню при вирішенні конкретного економічного конфлікту, а також винесення рішення у справі в точній відповідності з такими нормами. Якщо ж припустити, що судова діяльність включає в себе не тільки обов'язки, але й права, то інститут суддівського розсуду – досить складне поняття, яке дозволяє судді в кожному конкретному випадку при винесенні рішення посилатися на принцип свободи (свободи оцінки доказів, свободи вибору та обґрунтування рішення на підставі внутрішнього переконання тощо). Дефініція «свобода» належить швидше до сфери можливого, ніж належного, а, отже, властива правомочностям. Обов'язки завжди є чітко визначеними, встановленими нормативно, мають чіткі межі здійснення. Правомочності ж охоплюють всю ту сферу процесуальних відносин, яка виходить за межі обов'язків. Насправді складно уявити, як можна підпорядкувати певним обов'язковим правилам розумову діяльність судді з оцінки будь-чого. Якщо ж інститут суддівського розсуду являє собою правомочність, то, як і всякому праву, йому не уникнути можливості зловживати наданим правом (як при вирішенні окремих процесуальних питань, так і при винесенні судового акта (ухвали, рішення чи постанови) за наслідками розгляду справи в цілому). О. А. Папкова з цього приводу зазначає, що визначення меж суддівського розсуду – це проблема запобігання зловживанню судом відповідним правом [10].

Не випадково зловживання протиставляється добрій совісті, моральності, є порушенням суб'єктивних прав у рамках належних прав, тобто є виходом за межі права під впливом суб'єктивних інтересів. Відсутність єдиного доктринального розуміння, а також законодавчого визначення поняття «зловживання правом», його чітких критеріїв, зіткнення суб'єктивних прав різних осіб призводять до того, що вирішення цих питань, урегулювання

цих конфліктів інтересів здійснюється судом на основі одного лише суддівського розсуду. На небезпеку подібної практики звертав увагу ще В. П. Домоджо, наголошуючи на тому, що з питання щодо меж окремих прав може існувати множинність діаметрально суперечливих поглядів, і в пошуках цих меж суди, не маючи перед собою жодних загальних начал, легко можуть виявитися втягнутими в цілий ряд вирішальних та непоправних для окремих осіб і небезпечних для самої стійкості судової системи помилок [11]. Як цілком справедливо зауважив А. В. Юдін, турбує той факт, що під виглядом боротьби зі зловживаннями процесуальними правами може відбутися применшення процесуальних прав осіб, що беруть участь у справі з боку суду, причому таке усічення процесуальних прав може бути пов'язане та нерозривно поєднане із застосуванням до відповідних осіб доволі відчутних санкцій [7]. Саме тому, окрім встановленого в ГПК обов'язку сторін добросовісно користуватися процесуальними правами, має бути максимально чітко сформульовано нормативне поняття «зловживання процесуальними правами», встановлено як заходи процесуальної відповідальності, так й інші заходи процесуального примусу за зловживання процесуальними правами. Щодо останніх, як зауважив автор, має бути на нормативному рівні встановлено пріоритет мінімізації суддівського розсуду разом із вдосконаленням процесуального регламенту, не пов'язаного з установами заходів примусу, — для попередження та виключення різноманітних форм процесуальних зловживань.

Отже, зловживання процесуальними правами є нині актуальною проблемою господарського судочинства. Прагнучи досягти бажаного результату чи вдатися до затягування розгляду справи, окремі учасники судового процесу використовують свої права всупереч їх призначенню, що не тільки зачіпає інтереси опонентів, але й посягає на інтереси суспільства в цілому, оскільки це робиться «на зло» державі в особі суду, змушеного таким чином непродуктивно витратити часові, інтелектуальні, матеріальні ресурси задля подолання перешкод у здійсненні правосуддя.

Зловживання процесуальним правом в господарському судочинстві — це діяння, яке полягає у реалізації суб'єктами господарського процесу наданих їм процесуальним законом прав та повноважень усупереч їх призначенню, з протиправною заінтересованістю, що призводить до завдання шкоди як публічним, так і приватним інтересам шляхом утруднення чи унеможливлення досягнення завдань господарського судочинства.

Щодо ознак зловживання процесуальними правами, то ними є: а) зловживати процесуальними правами можуть лише ті особи, які беруть участь у справі та наділені відповідними процесуальними правами відповідно до ГПК; б) недобросовісна поведінка в діях осіб, які зловживають процесуальними правами в господарському процесі; в) прихована мета зловживання такими правами, яка пов'язана з прямим умислом; г) має бути присутній

інтерес учасника судового процесу, який зловживає правом, при оцінці відповідної поведінки.

На підставі аналізу змісту норм ГПК (статей 18–19) можна зробити висновок, що процесуальною можливістю зловживати процесуальними правами наділені сторони, треті особи, прокурор, представники сторін, судовий експерт, посадові особи, а також суд (судді). Зловживання процесуальними правами в господарському процесі України не виключене на будь-якій стадії провадження у справі. Зловживання можливе, навіть, до подання позову. Так, до подання позову в господарському судочинстві можливе вжиття запобіжних заходів (арешт коштів на рахунках можливого відповідача на цій стадії як запобіжного заходу згідно зі ст. 43² ГПК є прикладом зловживання процесуальним правом з боку можливого позивача). Нерідко сторони господарського процесу, які об'єднані спільною метою, зловживають і самим правом на подання позову з метою встановлення юридичних фактів, які будуть в подальшому використані як преюдиційні (ч. 2 ст. 35 ГПК) в іншому господарському спорі, де має місце реальний спір та конфлікт інтересів.

Сучасні дослідження дають змогу класифікувати зловживання процесуальними правами за стадіями господарського процесу: зловживання на стадії провадження в господарському суді першої інстанції, в апеляційній інстанції, в касаційній інстанції, на стадії перегляду рішень господарського суду, що набрали чинності за нововиявленими обставинами, на стадії виконання судових актів (виконавчого провадження); за кількістю осіб, що беруть участь у зловживанні: вчинювані однією особою чи одночасно двома і більше особами за попередньою змовою; за предметною ознакою: загальні (характерні для господарського судочинства в цілому, свідчать про те, що судовий процес є наслідком недобросовісних дій сторони у справі, наприклад, завідомо безпідставне подання позову до суду першої інстанції) та інституційні (вчиняються у сфері відносин, урегульованих процесуальними нормами окремого інституту господарського процесуального права, наприклад, зловживання, пов'язані зі сплатою судового збору й несенням інших судових витрат, у сфері підвідомчості справ господарським судам, підсудності справ тощо); за якісною ознакою: прості (легко розпізнаються і кваліфікуються) та складні (зовні мало чим відрізняються від правомірної поведінки особи, складні для виявлення, кваліфікації і доказування); за мірою впливу на результати розгляду справи: такі, що тією чи іншою мірою вплинули, або ж не мали жодного впливу на результат вирішення справи по суті; за об'єктом: ті, що посягають лише на інтереси правосуддя (основний об'єкт), а також ті, що посягають як на інтереси правосуддя, так і на права осіб, які беруть участь у справі (додатковий об'єкт); за кількістю вчинюваних дій: одиничні та множинні; за їхньою тривалістю: завершені та такі, що тривають, тощо.

Саме по собі законодавче закріплення в ст. 22 ГПК обов'язку сторін

добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами не є дієвим механізмом протидії зловживанню процесуальними правами, оскільки за порушення цього обов'язку не передбачено ефективних заходів відповідальності, жорстких санкцій.

Фактично наявні в арсеналі господарського суду заходи запобігання та/або протидії зловживанню процесуальними правами, як-от: зобов'язання заявника забезпечити його вимогу заставою, достатньою для того, щоб запобігти зловживанню запобіжними заходами (ст. 43⁴ ГПК); покладення на одну зі сторін спору обов'язку сплати судового збору незалежно від результатів вирішення спору (ч. 2 ст. 49 ГПК); застосування штрафу у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (п. 5 ч. 1 ст. 83 ГПК); здійснення розгляду справи за наявними у ній матеріалами та доказами у разі неподання учасником судового процесу з неповажних причин або без повідомлення причин матеріалів та інших доказів, витребуваних господарським судом (ст. 75 ГПК); винесення окремої ухвали, а за наявності підстав надіслання повідомлень органам внутрішніх справ чи прокуратури (ст. 90 ГПК); відмова господарського суду у вчиненні дій, про які клопоче сторона (відмова в задоволенні клопотання, заяви, скарги тощо), є недостатньо ефективною. А тому, з одного боку, негативним фактором при виробленні механізму ефективної протидії зловживанню процесуальними правами є відсутність у суду належних правових можливостей для протистояння таким недобросовісним діям (бездіяльності), з іншого – як притягнення до відповідальності, так і застосування будь-яких заходів процесуального примусу за зловживання процесуальними правами породжують проблему визначення допустимої міри суддівського розсуду при вирішенні вказаних питань. Саме тому, крім встановленого в ГПК обов'язку сторін добросовісно користуватися процесуальними правами, має бути максимально чітко сформульовано нормативне визначення поняття «зловживання процесуальними правами», встановлено як заходи процесуальної відповідальності, так й інші заходи процесуального примусу за зловживання процесуальними правами. Об'єктивно необхідним є визначення чітких критеріїв, на підставі яких дії учасників судового процесу можуть кваліфікуватись як зловживання процесуальними правами, оскільки, як уже зазначалося, в деяких випадках межа між зловживанням правом та добросовісною і розумною поведінкою є надто тонкою, навіть ілюзорною, що може призвести до безпідставного застосування негативних наслідків щодо учасників судового процесу (за численні, до прикладу, на думку суду заяви, скарги, клопотання). Тут важливо не знехтувати й тим фактом, що господарський процес є змагальним, а це означає активність поведінки сторін у справі, які зобов'язані вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи (ст. 4–3, ст. 22 ГПК).

З огляду на викладене, а також враховуючи розмаїття форм зловживан-

ня процесуальними правами, створити універсальний механізм протидії їм поки що об'єктивно неможливо, а тому феномен зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві потребує подальших ґрунтовних досліджень з метою мінімізації його проявів у сучасній правозастосовній діяльності.

Перелік використаних джерел

1. Фонова О. С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу / О. С. Фонова // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2008. – Випуск 6 (74). – С. 187–199.
2. Ковалишин О. Р. Судовий захист корпоративних прав : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / О. Р. Ковалишин. – К., 2013. – 218 с.
3. Перекрестная О. Заходи запобігання зловживанню процесуальними правами в господарському судочинстві / О. Перекрестная // Юридична Україна. – 2012. – № 2. – С. 93–96.
4. Кулаков Г. Обязанности сторон в гражданском процессе / Г. Кулаков, Я. Орловская // Российская юстиция. – 2001. – № 14. – С. 21–23.
5. Гурвич М. А. Право на иск / М. А. Гурвич. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1949. – 215 с.
6. Грель Я. В. Злоупотребления сторон процессуальными правами в гражданском и арбитражном процессе : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Я. В. Грель. – Новосибирск, 2006. – 26 с.
7. Юдин А. В. Злоупотребление правами в гражданском судопроизводстве / А. В. Юдин. – СПб.: Изд. дом С. – Петерб. гос. ун-та, 2005. – 360 с.
8. Тертичний Т. Відповідальність учасників судових процесів: шляхи вдосконалення механізму / Т. Тертичний // Юридична газета. – 2006. – № 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/ru/issue/76>.
9. Забродський А. Зловживання правом як загальна тенденція процесу / А. Забродський // Юридичний радник. – 2006. – № 5. – С. 26–27.
10. Папкина О. А. Пределы судейского усмотрения в гражданском процессе / О. А. Папкина // Журнал российского права. – 1998. – № 2. – С. 102–107.
11. Цитується за: Анохин В. С. Злоупотребление процессуальными правами / В. С. Анохин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voronej.arbitr.ru/about/stati/1998.html>.

РЄЗНІКОВА В. Зловживання процесуальними правами: господарсько-процесуальний аспект проблеми.

Статтю присвячено актуальній на сьогодні для господарського судочинства проблемі зловживання процесуальними правами. Висвітлено існуючі

в науковій літературі погляди та підходи щодо досліджуваної проблематики. Визначено поняття, ознаки та види зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві. Особливу увагу приділено проблемам протидії зловживанню процесуальними правами в господарському судочинстві. Розкрито сутність зазначених проблем, висловлено власне бачення щодо можливих шляхів їх розв'язання.

Ключові слова: зловживання правом, зловживання процесуальними правами, протидія зловживанню процесуальними правами, суддівський розсуд.

РЕЗНИКОВА В. Злоупотребление процессуальными правами: хозяйственно-процессуальный аспект проблемы.

Статья посвящена актуальной на сегодня для хозяйственного судопроизводства проблеме злоупотребления процессуальными правами. Освещены существующие в научной литературе взгляды и подходы относительно исследуемой проблематики. Определено понятие, признаки и виды злоупотребления процессуальными правами в хозяйственном судопроизводстве. Особое внимание уделено проблемам противодействия злоупотреблению процессуальными правами в хозяйственном судопроизводстве. Раскрыта сущность указанных проблем, высказано собственное видение возможных путей их разрешения.

Ключевые слова: злоупотребление правом, злоупотребление процессуальными правами, противодействие злоупотреблению процессуальными правами, судебское усмотрение.

REZNIKOVA V. Abuse of judicial rights : economic judicial aspect of problem.

The Article is devoted actual for today for the economic rule-making to the problem of abuse of judicial rights. Existing in scientific literature looks and approaches are reflected in relation to the investigated range of problems. A concept, signs and types of abuse of judicial rights, is certain in the economic rule-making. The special attention is spared to the problems of counteraction to abuse of judicial rights in the economic rule-making. Essence of the marked problems is exposed, own vision is expounded in relation to the possible ways of their decision.

Key words: abuse of right, abuse of judicial rights, counteraction to abuse of judicial rights, judge discretion.